

NALBANT, Mehmet Vefa (2014). “Bir Kültür Mühendisi Kaşgarlı Mahmud ve Eseri Divanü Lugatî’t- Türk”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir (<http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/docdr-mehmet-vefa-nalbant.pdf>), ss.553-562

Mehmet Vefa NALBANT*

BİR KÜLTÜR MÜHENDİSİ KAŞGARLI MAHMUD VE ESERİ DİVANÜ LUGATİ’T- TÜRK

Giriş

İslami Türk edebi yazı dilinin başlangıç dönemi olan Karahanlı Türkçesinin en değerli eserlerinden biri Divanü Lugatî’t-Türk’tür. 11. yüzyıl Türk medeniyetinin nakışlarını, renklerini kokularını bu eserde bulmak mümkündür. Bu eserin yazarı ve büyük Türkçe alimi Kaşgarlı Mahmud içinden geldiği temiz soyun ve yetiştiği nezih ortamın da kendisine kattıkları ve bir ressamın hassasiyetiyle bu medeniyetin bir tasvirini eserine yerleştirmeye çalışırken, asıl işi olan Türkçenin bütün inceliklerini de anlatmak yoluna gitmiştir. Kaşgarlı aslında dönemin süper gücü olan Türklerin bu duruma gelmelerinde sadece askeri yeteneklerinin değil, kurdukları medeniyetin ve bu medeniyetin aktarılmasında büyük rol oynayan Türkçenin etkisini de ortaya koymayı başarmıştır. O günkü sınırlarla doğudan batıya kuzeyden güneye yaklaşık 4 milyon kilometre kare alana yayılmış bu medeniyet; dilinden inancına, gelenek göreneğine, dağına taşına varana kadar bazen ayrıntılarıyla bazen de kabaca eserde anlatılmıştır.

Kaşgarlı Mahmud eserinde 11. yüzyıl Türk kültür havzasının bütün öğelerine yer verirken sırayla olmasa bile, bir değerler silsilesi içinde anlatacaklarını dile getirme yoluna gitmiştir. Genelden özele olacak şekilde dile getirilen bu değerler Kaşgarlı Mahmud’un da bir parçası olduğu büyük Türk medeniyetinin nasıl inşa edildiğini ve bu medeniyetin yapıcılarından olan Mahmud’un nasıl bir kültür mühendisi olduğunu ortaya koymaktadır.

* Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi.

Bizim eserden anlayabildiğimiz kadarıyla Kaşgarlı Mahmud'un içinde bulunduğu ve inşa edilmesine katkıda bulunduğu medeniyetin esere aksedişi şöyle gerçekleşmiştir:

1. Türk Kavramı ve Türkler

Kaşgarlı eserinin başlangıç bölümünde Tanrıya ve peygambere övgüden sonra Türk kavramına ve bu kelime ile kimlerin anlaşılması gerektiğine yer verir. Kaşgarlı hadislere ve bulunduğu tarihsel şartların gerçekliğine de uygun düşecek bir biçimde Türk kavramını açıklamış ve bundan hareket ederek Türklerin Tanrı katındaki seçkinliğine önemle dikkat çekmiştir.

“Bekr il-Müidü'l-Cürcani'nin ahir zaman üzerine yazılmış olduğu kitabında Ulu Yalavaca tanıkla varan bir hadis yazmıştı, hadis şöyledir: Yüce Tanrı ‘Benim bir ordum vardır, ona Türk adını verdim, onları doğuda yerleştirdim. Bir ulusa kızsarsam Türkleri bu ulus üzerine musallat kılarım» diyor. İşte bu, Türkler için bütün insanlara karşı bir üstünlüktür. Çünkü Tanrı onlara ad vermeyi kendi üzerine almıştır; onları yeryüzünün en yüksek yerinde, havası en temiz ülkelerine yerleştirmiş ve onlara kendi ordum demiştir. Bununla birlikte güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağırlamak, sözünü yerine getirmek, sadelik, öğünmemek, yiğitlik, mertlik gibi övülmeye değer sayısız iyilikler görülmektedir (DLT, I, 351)”

Kaşgarlı Mahmud Türk adının bütün özel ve genel anlamlarına da eserinde yer vererek bu adın özelde bir boy adı genelde bütün Türk boylarını birleştiren, ortak soy ve ortak kültürden kaynaklanan bir üst ad olduğuna değinir:

“Türk Nuh'un oğlunun adıdır. Bu Tanrının Nuh oğlu Türkün oğullarına verdiği bir addır. Nitekim Tanrının ‘İnsanın üzerinden uzun bir süre geçmedi mi?’ sözündeki insan kelimesi Adem anlamına gelmiştir. Burada yalnız bir kişiyi gösterir, ‘Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. Yalnız iyi işler yapan hariç.’ Ayetinde insan kelimesi, çokluğu, yığını bildiren bir isimdir. Çünkü müfretten bir şey çıkarmak doğru olmaz, burada da böyledir. Türk sözü Nuh'un oğlunun adı olduğunda bir tek kişiyi bildirir, oğullarının adı olduğunda ‘insan’ kelimesi gibi çokluk ve yığını bildirir. Bu kelime müfret ve cemi yerinde kullanılır...(DLT, I, 351-352).”

Türk kavramının teklik ve çokluğunu anlam bilgisinin özel ad ve topluluk adı olma prensipleri içinde ve Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden örnekleyerek açıklayan Kaşgarlı, Türk adının kaynağını

belirledikten sonra daha özelde bu adı alan boylara ve bu boyların kim olduğuna değinmiştir:

“Türkler aslında yirmi boydur. Bunların hepsi Yalavaç Nuh oğlu Yafes, Yafes oğlu Türk’e değ ulanır. Bunlar Yalavaç İbrahim oğlu İshak, İshak oğlu Esav, Esav oğlu Rum’un adıdır. Bunlardan her bir boyun birçok oymakları vardır ki sayısını ancak Ulu Tanrı bilir. Ben bunlardan asıl ve ana boyları saydım. Oymakları bıraktım. Yalnız herkesin bilmesi için gerekli olanı, Oğuz kollarını ve hayvanlarına vurulan belgeleri yazdım Bundan başka her boyun bulunduğu yeri de bildirdim (DLT, I, 28).”

2. X-XI. Yüzyıllar Türk Kültür Havzası Ve Etki

Alanı

Eseri için gerekli dillik verileri ağızlardan tanıklayarak derlemiş olan Kaşgarlı Mahmud bu derlemeleri yaparken gezdiği veya bu lehçeleri konuşan farklı boylardan olan kişilerden edindiği bilgiye dayanarak XI. yüzyıl Türk dünyasının kültür havzasını ve bu havzanın etki alanını belirleme yoluna gitmiştir. Kaşgarlı açısından bu coğrafyanın son halkası Bağdat’tır. Aşağı yukarı 4 milyon kilometrekarelik bu kültür havzasının sınırlarını Batı-Doğu, Güney-Kuzey ekseninde şöyle belirlemiş ve harita üzerinde de gösterilmiştir:

*“Ben doğudaki kabilelerin her birinin coğrafi bölgelerini de bildirdim. Onlar batıdan doğuya doğru listelendi, Rum’a en yakın olandan başladım: İlki **Bäcänäk**, sonra **Basmil** sonra **Qay** sonra **Yabaqu**, sonra **Tatar** sonra **Qırqız**. En sonuncusu Çin’e en yakın olan (Dankoff, Kelly 1982: I, 27).*

*Bu boyların ülkesi Rum’a doğru şöyle sıralanır: Sonra **Çigil**, sonra **Tuxsi**, sonra **Yağma**, sonra **Oğraq** sonra **Çaruq**, **Çömül**, sonra **Uygur**, sonra **Tankut**, sonra **Hıtay**, **Çin**, sonra: **Tawğaç**, **Maçin**. Bu boylar güney ile kuzey arasında bulunurlar (Dankoff, Kelly 1982: I, 28).*

Kaşgarlı Türklerin yaşadığı coğrafyanın boyutunu da ölçü birimi cinsinden belirterek iyice somutlaştırma yoluna gitmiştir:

“Türklerin yaşadığı toprakların büyük bir kısmı, Rum bölgesinin yanından Maçin’e kadar, 5 bin fersah uzunluğunda, üç bin fersah genişliğindedir. Bu da toplamda 8 bin fersah yapar. Ben bütün bunları, bilinsin diye dünya şeklindeki haritada gösterdim (Dankoff, Kelly 1982: I, 30).”

3. Türk Boyları

Türk boylarını bir harita üzerinde dikey ve yatay eksenler üzerinde yerleştiren Kaşgarlı bütün boylardan ve oymaklardan söz etmediğini belirtmiş, en çok bilinen Türk boylarına eserinde yer verdiğini ifade etmiştir. Eserinde yer verdiği boylar içinde ikisi diğerlerinden farklı bir yere sahiptir ve Kaşgarlı tarafından bunlara ayrı bir değer atfedilmiştir. Bu iki boy zamanın süper gücü olan Oğuzlar ile Kaşgarlı'nın da mensubu olduğu ve soyca Afrasyab'a bağlanan Karahanlılardır.

A. Süper Güç Oğuzlar

Kaşgarlı Mahmud'un yaşadığı dönemde Karahanlı devleti başta olmak üzere Uygur, Gazneli, Büyük Selçuklu ve İdil Bulgar Devleti olmak üzere beş Türk devletinin hüküm sürdüğünü görmekteyiz. Bu devletler içinde dönemin süper gücü Büyük Selçuklu devletidir. Kaşgarlı'nın eserini tamamladığı Bağdat'ın o sıralar Selçuklu hâkimiyeti altında bulunduğu dikkate alındığında, onun Oğuzlara eserinde bu kadar yer vermesinin nedeni daha iyi anlaşılabilir. Kaşgarlı Oğuzların atası Selçuk'tan başlamak üzere bu Türk boyuyla ilgili birçok bilgi nakletmektedir. Zamanının hanlarını tanıyan Kaşgarlı, Selçuk maddesinde “Zamanımızdaki Selçuk hanlarının dedelerinin adıdır. Ona Selçuk sü başı derler.” ifadesini kullanmıştır (DLT, I, 478). Bir kimlik tanımlamasıyla Oğuzların nesebine açıklık getiren Kaşgarlı, Türk dilinin öğrenilmesi gerektiğine ilişkin naklettiği “Türk dilini öğreniniz, çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır” şeklindeki hadiste, andan geleceğe ilişkin bir değerlendirme yaparak hadisin gerçekleştiğini zamanın süper gücü olan Oğuzlardan hareket ederek ve hâkimiyetlerine vurgu yaparak değerlendirmiştir. Bu durum Türk dilinin öğrenilmesinin gerekliliği konusunda şartların oluştuğuna da bir başka belge olarak ortaya konmuştur. Hiçbir Türk boy ile ilgili ayrıntıya girmeyen Kaşgarlı, Oğuzları, Oğuzların yerleşim yerlerini, lehçelerini, boy adlarını ve damgalarını vererek açıklamak yoluna gitmiştir. Bu durum Oğuzların Türk-İslam dünyasının o günkü süper gücü olmalarıyla ilgili ortaya çıkan ve Kaşgarlı'nın da farkında olduğu siyasi ortamla ilgilidir. Kaşgarlı'nın çizdiği haritada Oğuz yurtları iki farklı yerde; Karaçuk dağının batısında ve Karaçuk dağının kuzey-doğusunda gösterilmektedir. Sitkün, Sabran, Karnak, Sugnak ve Karaçuk ise Kaşgarlı'nın adını zikrettiği Oğuz şehirleridir (Karahan, 2013: 52).

B. Asil Güç Hakaniyeliler

Karahanlı han sülalesinden olduğu yolunda kayda değer bilgilere sahip olduğumuz Kaşgarlı Mahmud, eseri boyunca ne kendisinden ne de mensubu bulunduğu Karahanlı sülalesinden ayrıntılı bir şekilde söz etmemiştir. Kaşgarlı'nın kendisini ve Karahanlı sülalesini ilgilendiren bilgilere dağınık bir biçimde yer verdiği görülür. Bu az bilgiye rağmen, Kaşgarlı'nın bu bilgileri naklederken sesinin yükseldiği, kanının coştığı hissedilir. Kendinden bahsederken kullandığı “Ben onların en uz dillisi, en açık anlatanı, akılcı en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum halde...” ifadesi onun asaletinin ve bu asalete verdiği önemin bir göstergesidir. Kaşgarlı kendi ifadesiyle bütün bu niteliklere sahipken ve eser yazmak gibi bir yükümlülüğü yokken DLT gibi bir eseri ortaya koymakla da ayrıca övünmektedir. Kaşgarlı ataları olan beylerin Türk illerini Samanoğulları'ndan aldıklarını ve atalarına “hamir tiğın” dendiğini de belirtir. Karahanlı hanlarına verilen bir diğer unvan da kadir'dir. Bu unvan hanlığın mensubu olan Kaşgarlı için açıklanması gerekli bir sözcük olarak görülmüştür. Bu unvan Hakanların sert ve çetin olanına verilir ki bundan dolayı Hakanlı ulusunun hanlarına ‘kadir han’ derler (DLT, I, 364).

Kaşgarlı'nın hem kendisi hem de mensubu olduğu Karahanlılarla ilgili verdiği kısıntı şeklindeki bilgilerde yaratmaya çalıştığı algı, bunların dönemin süper gücü olmasa da asil gücü oldukları yönündedir.

4. Türk Dili Ve Lehçeleri

Kaşgarlı doğudan batıya doğru Türk boylarını sıralamış ve bunların konuştukları lehçelerin özelliklerini olabildiğince açıklamaya çalışmıştır. Kaşgarlı dönemin müşterek Orta Asya edebi yazı dili olan Hakaniye lehçesini ve bu lehçenin kaynaklandığı diğer Türk lehçelerini merkeze almış, geriye kalan lehçeleri de bu merkez lehçeye olan yakınlık ve uzaklıkları bağlamında değerlendirmiştir. Ona göre en doğru Türkçe, tek dil bilen boyların dilidir. Farslarla karışan veya yabancı ülkelere gidip gelenlerin dilleri bozuktur. Soğdak, Kençek, Argu boyları iki dillidir. Yabancılarla karışanlar Hotan, Tübüt ve Tangutlar'ın bir kısmıdır. Çin ve Maçın halklarının Türkçe dışında başka dilleri vardır. Yecüc ve Mecüc kavminin dilleri bilinmemektedir. Uygurlar öz Türkçe konuşur fakat kendi aralarında konuştuklarında ayrı bir ağızları da vardır. Çomul, Kay, Yabaku, Tatar, Basmıl boyları Türkçeyi iyi bilirler. Kırgız, Kıfçak, Oğuz, Tohsı, Yagma, Çiğil, Oğrak ve Çaruk boylarının öz Türkçe sadece bir

dilleri vardır. Yemeklerle Başkurtların buna yakın dilleri vardır. Rum diyarından Beçenekler'e kadar Suvar, Bulgar dilleri kelimelerin sonunu kesip atan kısaltılmış Türkçedir.

Dilerin en yegnisi Oğuzların en doğrusu da Tohsı ile Yağmaları dilidir. Uygur şehirlerine varıncaya dek İrtiş, İla Yamar, İtil ırmakları boyunca oturan halkın dili doğru Türkçedir. Bunların en açık ve en tatlısı Hakaniye ülkesinin halkının dilidir (DLT, I, 29-30)...

Kaşgarlı'nın bu söylediklerinin ışığında Türk topluluklarının dil özelliklerine göre şöyle ayrıldıklarını görmekteyiz:

Çiğil, Kıpçak, Yemek, Oğrak, Oğuz, Tohsı, Uygur, Yağma gibi Ortak Türkçe çevresi içinde bulunan tek dilli Türk toplulukları.

Bulgar ve Suvarlar gibi tek dilli olup Ortak Türkçe çevresi dışında kalan Türk toplulukları.

Argular ve Kençekler gibi Karahanlı ülkesindeki iki dilli Türkler.

Basmıl, Çomul, Kay, Tatar, Yabaku gibi kuzey bozkırlarında bulunan iki dilli Türkler.

Hotan, Soğd, ve Tibetliler gibi Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenen yabancı topluluklar (Karahan, 2013: 38-84)

5. Gelenek-Görenek, İnanış, Sosyal Hayat

Divanü Lugati't-Türk tanıklı bir sözlük ve kısa bir dil bilgisi kitabı olmasına rağmen, XI. yüzyıl Türk dünyasının bütün kültür kodlarına ilişkin bilgileri içermektedir. Yer yer farklı dini inanışların birbirinin içine girmesiyle karmaşıklaşan bu kodlar Kaşgarlı'nın açıklamalarıyla aydınlanmakta ve karmaşadan kurtularak sosyal hayattan çıkıp gözler önüne serilmektedir.

Zaman kavramı ve zamanı anlayabilme insanın çevresini tanınmasının en temel şartlarından biridir. Kaşgarlı Türklerin 12 hayvanlı takviminden bahsedip, evren bağlamında Türklerin zaman algısına yer verirken, diğer taraftan bu soyut zaman algısının doğaya ne kadar bağlı olduğunu zaman-mekan-insan ilişkisini gösteren bir efsane ile somutlaştırır.

Türk inanç sistemi Türk kültür hayatının en önemli parçalarından birini oluşturur. Samimi inanırlar olan Türkler bir taraftan yeni tanıştıkları dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırken, diğer yandan eski dinlerinin alışkanlıklarından ve inanışlarından tam olarak kurtulamamışlardır. *Yada taşu* doğa olaylarına yön veren ve kamlığa işaret eden bir taştır. Eski Türk inancının işaretlerini taşır. Yine geceleri duyulan ve duyulanı öldüren *Tiki* adı verilen ses kutsal

ruhlar bağlamında Eski Türk geleneğinde yer alan başka bir inanca işaret eder.

Ölülerin ardından ruhlarına ithafen yemek düzenlemek de yine Eski Türk inancının izlerini taşımaktadır. *Yogla-* adı verilen bu eylem bugünde Anadolu'nun tamamında söz konusu Eski Türk geleneğine bağlı olarak yaşamaya devam etmektedir.

DLT'de Türklerin inanç dışında kalan bir takım adetlerine de yer yer değinmeler olmuştur. Türkler tanışırken birbirine adlarından önce boylarını sorarlar. Bu durum, birey olarak var olmaktan çok, toplumsal bir varlık olarak tanınmanın daha büyük öneme sahip olduğunu ve toplumsal yapının fertlerden çok boylar üzerinde kurulduğunu göstermesi açısından önemli bir veridir. İlk kez karşılaşan iki kişi kendi adlarından önce boylarının adlarını sorar ve tanışma boylar üzerinden gerçekleşir.

Türk giyim kuşamı da DLT'de yer verilen öğelerden biridir. Türklerin giydikleri elbiseleri boyadıkları, ütüledikleri, ipek mendil ve eldiven kullanmış olduğu Kaşgarlı'nın bize verdiği bilgiler arasındadır. Fakat kadın giyim kuşamı ve buna kadınlar tarafından verilen önem eserde açıkça anlatılmıştır. XI. yüzyılın Türk kadını değişik süs eşyalarıyla süslenen, takılar takan, giyiminde renklere ve bunların süs olarak kullanımına dikkat eden bir kadındır. Kadını ruhuna, vücudunun ve yüzünün güzelliğine göre *altun özü* ve *erdini özü* olarak niteleyen Kaşgarlı, giyim kuşamın insan üzerinde yarattığı psikolojik etkilere de atıfta bulunarak eşini etkilemek isteyen kadınlara şu atasözü ile seslenir:

Kılnu bilse kızıl keder, yaranu bilse yaşıl keder

6. Türk Kültür Havzası Dışında Kalanlar: Başkaları

Kaşgarlı Mahmud sadece Türkleri değil, Türklerle ilişki içinde olan ya da aynı çevrede yaşayan başka milletleri de eserine konu etmiştir. Fakat bu milletler Türklerle ilişkileri bağlamında esere konu olmuşlarsa da Türklere göre başkaları olarak değerlendirilmişlerdir. Türk kültür havzasıyla etkileşimde bulunan fakat onun bu parçası olamayan kavimlerle Tat, Tawgaç, Sogd, Tejik, Sart, Sukaklar kastedilmiştir.

Bu kelimelerden Tat, Türk kelimesinin karşısında yer alır. Bu sözcük Kaşgarlı tarafından yabancı anlamında bir genel ad olarak kullanılmışsa da, genellikle Fars veya Müslüman olmayan kimseyi (Uygurlar ve diğerleri) tanımlamaktadır (Bayat 2008:89-90). Bu kelime bazen Tat Tawgaç şeklinde kullanılır ki, bu şekilde

kullanıldığında Uygurlar kastedilmiştir. Kaşgarlı *Tat Tawgaç* kelimesini açıklarken kelimenin hem dar hem de geniş anlamına hem de sosyolojik olarak bu kelimeye Müslüman Türkler arasına yüklenen anlama değinmiştir:

Tat: Bütün Türklere göre Farsça konuşan kimse. Tatıg közre tikenig tüpre. Uygur gâvurlarının adıdır. Bunu kendi ülkelerinde işittim. Tat Tawgaç derler ki ‘Çinli ve Uygur’ demektir. Bu sav Farşlar hakkında olduğu gibi, Çinliler ve Uygurlar hakkında da söylenir... (DLT, II, 281)

Tat Tawgaç: Bu sözdeki Tat kelimesinden Farşlılar, Tawgaç kelimesinden de Türkler murad edilir... (DLT, I, 454).

Kaşgarlı’nın Türklerle bir arada yaşadığını belirttiği fakat Türk kültür çevresine sonradan girdiklerini belirttiği başka bir ulus Sogdlardır. Kaşgarlı bunların Balasagun’da yerleşik olduklarını fakat asıl ülkelerinin Buhara ile Semerkant arasında bulunduğunu ifade eder. Kaşgarlı Mahmud bu ulusun Türk kültürüyle intibakının derecesini “Türk kılığını almışlar, Türk huyu ile huylanmışlardır” cümlesiyle açıkça ortaya koymuştur.

DLT’de adı geçen diğer iki ulus Tacikler ve Sartlardır. Tacik kelimesini Tejik şeklinde eserine madde başı yapan Kaşgarlı bu sözcükle Türkler arasında Farşların anlaşıldığını belirtir (DLT, I, 387). Sartlar ise Türk kültür çevresiyle ticaret yoluyla ilişkiye girmiş kimselerdir. Bu kimselerin kimliği çok açık değilse de Kaşgarlı’nın başkalaştırmasından hareket ederek bunların şehirli ve Müslüman olmayan Uygurlar olabileceğini düşünmekteyiz.

7. Sonuç

XI. yüzyılda dönemin süper gücü olan Türklerin kültür ve medeniyetini dil aracılığıyla aktarma ve dönemin itibarlı Arap-İslam kültürüyle yarışacak seviyede güçlü olduğunu ortaya koymaya çalışan Kaşgarlı Mahmud, bunu Türk merkezli ve Türk’ün bakış açısından vermeye çalışmıştır. Bunu eserinde bir sıra içinde nakleden Kaşgarlı, bu sıranın en üstüne Türkleri, Türk dilini ve Türk kültürünü koyar. Bu kültür bütün unsurlarıyla Kaşgarlı’nın eserinde kendine yer bulmuş ve bu unsurlar onun usta ellerinde büyük Türk resminin nadide renkleri olarak yerlerini almışlardır.

Kaynakça

(DLT) ATALAY Besim (1992), *Divanü Lûgati’t- Türk Tercümesi*, I-IV Cilt, Ankara:TDK Yayınları.

BAYAT Fuzuli (2008), *Kaşgarlı Mahmut, Büyük Türk Bilgini Ve Ansiklopedisti*, İstanbul:Ötüken Yayınevi.

BROCKELMANN K. (1928), *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmud al Kaşgaris Divân Lugat at-Türk*, Bibliotheca Orientalis Hungarica I, Leipzig.

_____ (1954), *Osttürkische Grammatik Der Islamischen Litteratur Sprachen MittelAsiens*, Leiden.

DANKOFF R., KELLY, J. (1982-85), *Compendium Of The Turkic Dialect*, C I-III, Harvard University Publication.

ERMERS Robert (1999), *Arabic Grammars Of Turkic*, Leiden-Boston, Köln:Brill.

GENÇ Reşat (1997), *Kâşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara: TKAE Yayınları.

HAZAI György (1972), “Genel Leksikografya Açısından Kâşgarlı Mahmut Hakkında Düşünceler”, *Bilimsel Bildiriler*, ss. 419-424, Ankara: TDK Yay.

HUNKAN, Ömer Soner (2008), “Kaşgarlı Mahmud ve XI. Yüzyılda Türkler”, *Kaşgarlı Mahmud Kitabı*, ss. 3-37, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KARAHAN, Akartürk (2013), *Divanü Lugatı't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.

(EY) KÂŞGARLI Mahmud (1990), *Dîvânü Lûgati't-Türk*, Tıpkıbasım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

_____ (2005), *Dîvânü Lûgati't-Türk*, Çeviri, Uyarlama, Düzenleme: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurtsever, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

KELLY James (1972), “Remarks on Kaşgari's Phonology, 1. Linguistic Terminology”, *Ural-Altaische Jahrbücher*, Band 44, p. 179-193.

_____ (1973), “Remarks on Kaşgari's Phonology, II. Orthography”, *Ural-Altaische Jahrbücher*, Band 45, p. 144-162.

_____ (1976), “Remarks on Kaşgari's Phonology, III. Structure of the Diwan”, *Ural-Altaische Jahrbücher*, Band 48, p. 151-158.

KOŞAY Hamit Z. (1975), “Divanü Lûgati't-Türk'deki Terimlerden Örnekler”, *Bilimsel Bildiriler 1972*, ss. 478-496, Ankara:TDK Yay.

MUTTALLİBOV, Süleyman (1960-1967), *Türkiy Süzler Devanı (Devanu Lugatit Türk)*, C I-IV, Taşkent.

NALBANT, Mehmet Vefa(2008a), *Divanü Lugati't Türk Grameri I : İsim*, İstanbul: BilgeOğuz Yayınevi.

_____ (2008b), “Divanü Lugati’t Türk’ün Sözlükçülük Geleneği Bakımından Yeri Ve Tertibi”, *Kaşgarlı Mahmud Kitabı*, ss. 149-161, : Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

_____ (2008c), “Sözcüklere Türkçe Bakan Bir Sözlük Bilimci Kaşgarlı Mahmud ve Ödünçleme Sözcükler Üzerine Yaptığı Köken Bilgisi Çalışmaları ” *Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 28-30 Mayıs 2008, Ankara.

_____ (2012) “Türk Lehçeleri Sözlüğü Olarak Divanü Lugati’t-Türk Üzerine Temel Sözcükler Bakımından Bir Değerlendirme”, 20-21.04.2012 “Türk Kültürünün Gelişme Çağları: X-XIII Yüzyıllarda Merkezi Avrasya’dan Ön Asya’ya Yeni Açılımlar” Sempozyumu, Türkistan/Kazakistan.